

INGLIZ VA O`ZBEK FOLKLORI JANRLARI ORASIDAGI UMUMIYLIK XUSUSIYATLARI

Khurshid Jamolkhonovich Sayfullayev

Jizzax Davlat Pedagogika Instituti

xura3088069@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz xalq og'zaki ijodlari hamda ushbu terminga xos ravishda folklorshunoslik haqida va ushbu yo'nalishda qanday ishlar olib borganliklari haqida, shuningdek ingliz va o'zbek folklori janrlaridagi g'oyaviy-badiiy prinsiplar umumiyligi, janrlarning o'zaro munosabatlariga oid mushtarakliklari va ingliz va o'zbek folklori janrlarining tarixiy o'xshashlik prinsiplari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: folklorshunoslik, poetika, tur, epos, lirika, drama, g'oya, syujet, urf-odat, janr, personaj, Alpomish, Beovulf, na'muna.

Annotation. The article deals with Uzbek and English folklore, as well as folklore and the work done in this direction, the general ideological and artistic principles of the genres of English and Uzbek folklore, the interaction of genres. The information about the commonality of kinship and the principles of the historical similarity of the genres of English and Uzbek folklore is given.

Key words: folklore, poetics, type, epos, lyrics, drama, idea, plot, tradition, genre, character, Alpomish, Beowulf, example.

Og'zaki so'z san'ati «folklor» yoki «xalq og'zaki poetik ijodi» terminlari bilan ifodalanadi. Folklor termini birinchi marta XIX asr tadqiqotchisi Vilyam Toms tomonidan 1846-yilda qo'llangan bo'lib, u ikki so'zdan iborat –«folk» xalq, «lore» –bilim, donolik, donishmandlik, ya'ni «xalq donishmandligi» demakdir.

Folklor – xalqaro termin. Lekin u turli mamlakatlarda turli ma'noda qo'llaniladi. Masalan, Angliya va AQShda xalq badiiy faoliyatining barcha

turi «poetik ijod, musiqa, raqs, teatr, tasviriy va amaliy san'at, shuningdek irim-sirim, ishonch-e'tiqod va urf-odatlar shu termin bilan ataladi. Bizning o'zbek fanida esa bu termin konkretlashib bormoqda. «Folklor» deganda asosan xalq og'zaki tushuniladi. O'zbek folklorshunosligiga «folklor», «o'zbek folklori» terminlarini birinchi marta H.Zarif kiritdi (1934-35 yy). Folklor janrlarida musiqa, raqs, teatr san'ati elementlari qo'shilib ketadi, shuning uchun folklor sinkretik san'at deyiladi. Ayni paytda folklor asarlari san'atning boshqa turlarining o'ziga xos xususiyatlari bilan farq qiladi.

Xalq ijodini o'rganuvchi, tekshiruvchi fan «folklorshunoslik» deb yuritiladi. Bundan tashqari folklor asarlari bilan bir qancha fanlar shug'ullanadi. Tarixchilar tarixiy voqealarning xalq og'zaki ijodida qanday aks etganini o'rganadi. Etnograflarni xalqning urf-odatlari qiziqтира, san'atshunoslar esa folklordagi musiqa, raqs, o'yin va boshqalarni o'rganadilar. Tilshunoslar xalq ijodi tilining lahja va dialektlari bilan, adabiyotshunoslar folklor asarlarining yozma adabiyot bilan munosabatlarini tekshiradi.

Ko'p xalqlarning eng qadimgi adabiy yodgorliklarida, chunonchi, mif va afsonalarida, ertaklarida - bir - biriga o'xshash tomonlar ko'zga yaqqol tashlanadi: bu jihat ko'proq inson va uning Yer yuzidagi ulug', sharaflı vazifasi haqidagi eng yuqori tasavvurlari hisoblangan qahramonlik, aql - zakovat, oliy janoblik, yaxshilik, go'zallik vasf etilgan madhiyalarda o'z aksini topgan.

Britaniyaga ko'chib o'tgan german qabilalari orasida yuzaga kelgan ingliz saks qahramonlik eposining bizgacha etib kelgan yagona namunasi “Beovulf haqida qo'shiq” dir. Asar VIII – IX asrlar mobaynida yaratilib, X asr boshlarida yozib olingan. Dostonda majusiylar davriga xos qadimgi german afsonalari aks etgan, lekin keyingi vaqtlarda unga xristian diniy qarashlari hamkiritilgan. Doston uch mingdan ortiq misrali bo'lib, ikki qismdan iboratdir [3: 12-13b].

Folklorshunoslik folklor janrlarini uch adabiy tur doirasida o'rganib keladi. Tur tushunchasi keng ma'noga ega. U o'z ichiga turli janrlarni qamrab oladi. Turlar voqelikni tasvirlash xarakteriga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Epos voqelikni

ob'ektiv holda syujetli-hikoyaviy shaklda aks ettirsa, lirika sub'ektiv holda insonning voqelikdan olgan ta'surotlarini, ichki kechinmalarini tasvirlaydi; drama esa personajlar nutqi va harakati orqali hayot lavhalarini aks ettiradi.

Professor B.Sarimsoqovning fikricha, adabiyotdagi uch turni folklor asarlariga ham qo'llash mumkin, lekin bu uch adabiy turdoirasiga sig'maydigan, faqat folklorga xos maqol, topishmoq, turli xildagi aytimlar, olqish va qarg'ishlar alohida tur sifatida ajratib o'rganilmog'i lozim[1: 64-66b].

Shu nuqtai nazardan olim o'zbek folklori janrlari tarkibini quyidagi turlarga ajratadi:

1. Epos: afsona, naql, rivoyat, ertak, doston, terma, tarixiy qo'shiq, latifa, lof;
2. Lirika: sevgi-muhabbat qo'shiqlari, marosim qo'shiqlari, mehnat qo'shiqlari, laparlar;
3. Drama: og'zaki drama, kulgi hikoya, qo'g'irchoqbozlik, askiya;
4. Maxsus tur: oddiy o'tirish olqishlari, qarg'ish, so'kish, maqol, matal, topishmoq va boshqa xildagi iboralar.

Folklor asarlarining og'zaki yaratilishi va og'zaki ijro etilishi ularning o'zgarmas barqaror shakllari – an'analarni yuzaga keltirgan. Masalan, qahramonlik ertak va dostonlari o'rtasida janr e'tibori bilan ma'lum darajada tafovut mavjud bo'lsa ham, badiiy uslub an'anaviy shaklga ega. Folklorning ushbu har ikki janrida ham kompozitsiya an'anaviy boshlama, syujet bayoni va tugallanmadan iborat bo'lib, obrazlar kontrast tarzda ifodalanadi.

Lof va askiya kabilar, asosan o'zbek folkloriga xos janrlardir. Bir necha xalqlardagi bir-biriga o'xshash janrlar ham xarakter xususiyatlariga ko'ra o'zaro farq qiladilar. Bu xususiyat har bir xalqning tarixi, urf-odati, maishiy turmushi, orzu-umidlari, diniy e'tiqodi, dunyo qarashining ifodasi bo'lgan folklorning o'ziga xosligi bilan izohlanadi.

Biz ingliz va o'zbek folklorining janrlar tizimini o'rganar ekanmiz, bu tizim, birinchidan, ulardagi g'oyaviy-badiiy prinsiplar umumiylikiga; ikkinchidan, ularning tarixan taraqqiy etgan o'zaro munosabatlariga; uchinchidan, janrlar tarixiy

taqdiridagi umumiylikka bog'liq holda vujudga kelishini tahlil qildik. Tahlilimizda quyidagi umumiyliklarni aniqladik:

1. Ingliz va o'zbek folklori janrlaridagi g'oyaviy-badiiy prinsiplar umumiyligi. Har bir janr boshqalaridan farqli xususiyatlarga qaramay, mushtarak etuvchi jihatlarga ham egaki, ana shu mushtaraklik ularni yagona tizimga bo'ysundiradi. Bular quyidagilardan iborat:

a) ingliz va o'zbek xalq og'zaki ijodiyotidagi barcha janrlar g'oyaviy mohiyatiga ko'ra o'zaro mushtarak bo'lib, ularning hammasida ham xalq hayoti, ruhiyati, orzu-umidlari, shodlik va kulfatlari ifodalangan; har ikki millat folklori xalq ruhiyatini tasvirlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

b) folklor janrlar orasidagi o'zaro aloqa ularning voqelikni aks ettirishdagi o'xshashligida ham ko'rinadi. Har bir janr o'z xususiyatidan kelib chiqib hayotning ma'lum bir tomonini ifodalaydi. Masalan, ma'lum bir guruhdagi janrlar xalq tarixini aks ettiradi: doston, tarixiy qo'shiq, rivoyat, afsona kabilar. Lirik qo'shiqlar shaxsiy insoniy kechinmalarni aks ettirsa, maqol va naqlar xalqning axloqiy qarashlari va hayot tajribalaridan olgan saboqlarini ifoda etadi. Bu xususiyatlarni ham har ikki millat og'zaki ijodi namunalarida ko'rish mumkin;

v) folklor janrlari g'oyaviy mushtarakligi, shuningdek, voqelikni ifodalashdagi vazifasining mushtarakligi ularda mavzu, syujet va qahramonlar o'xshashligini, umumiyligini yuzaga keltirgan;

g) folklor janrlari uchun xalq estetik prinsiplari ham umumiydir: soddalik, qisqalik, ixchamlilik, syujetlilik, tabiatni poetiklashtirish, qahramonlar axloqiy bahosining aniqligi (ijobiy va salbiy)ni ta'minlagan;

d) xalq og'zaki ijodi janrlari badiiy-tasviriy vositalar tizimining umumiyligi bilan o'zaro aloqadordir: ramzlari, majoziyliigi, sifatlashdagi o'zgachaliklari ham muayyan tizimni tashkil etadi.

2. Janrlarning o'zaro munosabatlariga oid mushtarakliklari. Janrlarning o'zaro munosabatlari g'oyat murakkab jarayon bo'lib, u o'zaro ta'sir, bir-biriga muvofiqlashish va bir-birini boyitish tarzida kechadi.

a) Janrlarning genetik aloqasi. Folklordagi har bir janrning yuzaga kelishida ikkinchi birining manbalik vazifasini o'tashi, genetik aloqaning asosiy xususiyati hisoblanadi. Masalan, o'zbek folklorida doston janriga mansub ayrim namunalarning yuzaga kelishida xalq ertaklari manba bo'lgan, o'z navbatida, dostonlar zaminida tarixiy qo'shiq janri yuzaga kelgan. Folklorshunoslikdagi fikrmulohazalarga qaraganda maqol naqlning yakuniy xulosasi sifatida yuzaga kelgan; ingliz dostonlari haqida hamxuddi shu xususiyatni keltirish mumkin, biroq tarixiy qo'shiq ingliz folklorida ko'pincha tarixiy jarayon bilan almashadi.

b) bir janrga mansub asarning, boshqa bir janrdagi asar tarkibida uchrashi. Folklordagi bu xususiyatni maqol janrining doston, ertak yoki qo'shiq tarkibida uchratish mumkinligida ko'rish mumkin. Ba'zi ertaklarda esa qahramonning aql-farosatini sinash sharti sifatida topishmoqlarni uchratish mumkin;

v) bir asarning bir necha janr tarkibida uchrashi. Janrlarning uzoq muddat davomida mavjudligi ularning o'zaro qo'shiluviga yoxud biror asarning biridan ikkinchisiga o'tishiga yo'l ochadi.

3. Ingliz va o'zbek folklori janrlarining tarixiy taqdirdagi o'xshashlik prinsipi. O'zbek folklori janrlari birdaniga va bir vaqtda yuzaga kelmagan. Folklorning eng qadimiy janrlari – mif, afsona, rivoyat, so'z sehriga asoslangan qo'shiqlar, shuningdek, mavsumiy marosim qo'shiqlari, ulardan keyingi bosqichda esa, ertak, doston, maqol va topishmoq, ulardan keyin latifa, lof xalq dramasi, askiya, tarixiy qo'shiq kabi janrlar yuzaga kelgan. Tarixan shu taxlitda shakllangan o'zbek folklorining janrlar tizimi o'z taraqqiyoti davomida rivojlandi, takomillashdi vahatto so'nish jarayonlarini hamkechirdi. Ingliz xalq og'zaki ijodi janrlari ham avvalo miflardan dostonlarga, dostonlardan ertaklarga, ertak va dostonlardan tarixiy varomantik qo'shiqlargacha bo'lgan bosqichda rivojlandi.

Ingliz va o'zbek folklori orasidagi o'xshashlik va mushtarakliklar insoniyat tarixida hamma millat madaniyati baravar rivojlana boshlaganini ko'rsatish bilan bir qatorda jahon tamaddunida dunyo xalqlari folklori bir-

birini to'ldirib, kengaytirib borishining yaqqol namunasidir. Janrlar mavzusi, g'oyasi va tuzilishi orasidagi bir xillilik bu fikrimizning yaqqol tasdig'idir [2: 83b].

O'zbek xalq ertaklari, topishmoqlari, maqol vamatallari hamda og'zaki teatr namunalarini to'plash va nashr etishda N.P.Ostroumovning faoliyati salmoqlidir. U aslida missionerlik maqsadlarini ko'zlagan bo'lsa-da, bu sohadagi ishlari ob'ektiv ravishda o'zbek folklorini o'rganishga muhim hissa bo'lib qo'shildi.

Xalq og'zaki ijodi namunalarini to'plash va tadqiq qilish ishlari asosan, XX asrning 20-yillaridan boshlab jonlandi.

Eposshunoslik tarixida birinchi marta Fozil Yo'ldosh o'g'li va Hamroqul baxshidan «Alpomish» dostonining bir qismini yozib oldi. Olim o'z kuzatishlarining natijasini umumlashtirib maqola yozdi va unda o'zbek eposining yuksak namunalari: «Alpomish», «Go'ro'g'li», «Yusuf va Ahmad» kabi dostonlar haqida ilk bor fikr yuritildi. Shu narsa diqqatga sazovorki, tadqiqotchi «Alpomish» dostonini jahon adabiyotida muhim o'rin tutgan mashhur «Odissey», «Iliada» kabi eposlarga qiyoslab o'rganadi.

Ingliz xalq og'zaki ijodi millat o'ziga bo'ysundirgan qabilalar adabiyoti hisobiga rivojlangan. Ingliz millatiga mansub og'zaki irod namunalarida aynan shuning uchun ham dunyoning turli xalqlarining folklori namunalariga o'xshash jihatlarni ko'plab ko'rish, uchratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sarimsoqov B. O'zbek folklorining janrlar sostavi. //O'zbek folklori ocherklari. 3 tomlik, 1 -tom. T.: «Fan», 1988. – B.64-85.
2. Mirzaeva S. O'zbek realistik adabiyotida folklor an'analari. Folklorshunoslikdan o'quv-uslubiy qo'llanma.-T.: "Istiqlol", 2005.-B.83.
3. Qayumov O.Chet el adabiyoti tarixi.- Toshkent: O'qituvchi, 1979 – B.12-13
4. Sayfullayev, Khurshid and Komilova, Dildora (2020) "The national and spiritual essence of uzbek fairytales in upbringing young generation," Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal: Vol. 2020 : Iss.1 , Article 51.Available at: <https://uzjournals.edu.uz/tziuj/vol2020/iss1/51>

5. Sayfullayev, X. (2020). Субъект ва унинг ифодаланишига доир айрим мулоҳазалар: Тохир Малик асарлари мисолида. Архив Научных Публикаций JSPI, 23(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/1552